

Ігор Ліхтей,

кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри античності, середньовіччя
та історії України домодерної доби
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

КРИЗА ЧЕСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ У 1247 – 1250 РОКАХ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ПОДОЛАННЯ

У добу Середньовіччя в історії Чеської держави траплялися періоди, коли вона опинялася в кризовому становищі. У цьому контексті заслуговують на увагу події, що відбувалися на чеських землях у 1247 – 1250 роках. На той час досягло кульмінації протистояння між папою Іннокентій IV (1243 – 1254) та імператором Фрідріхом II Штауфеном (1212 – 1250). Кожен з них намагався залучити на свій бік чеського короля Вацлава I (1230 – 1253). Разом з тим, активізувала свої політичні амбіції чеська шляхта, права якої за правління Вацлава I було суттєво обмежено. У своїх рішеннях цей чеський володар опирався на незначне коло радників та кількох улюбленців, до яких виявляв неабияку приязнь і щедро обдаровував маєтками [9, s.222].

Відсутність достатньої кількості джерел не дозволяє уповні з'ясувати, як саме розгорталися події в Чехії, починаючи з літа 1247 р. Задля утвердження власного престижу на міжнародній арені чеський король вирішив взяти участь у хрестовому поході проти Штауфенів. Він став збирати військо, і в цьому його підтримала частина чеської шляхти. Така активність Вацлава I імпонувала Іннокентієві IV, який вважав за необхідне втрутитися в чеські справи. Свідченням цього є лист папи від 5 травня 1248 р., у якому він доручає регенсбурзькому і мейсенському єпископам, аби ті під страхом церковного покарання змусили чеських хрестоносців виступити проти Фрідріха II Штауфена й заборонили їм вдаватися до збройних виправ у приватних цілях. Папа Іннокентій IV згадує також про супротивників Вацлава I із середовища чеської шляхти, які побоюються гніву короля за відступництво. Папа ж наполягав на тому, Вацлав I знайшов за можливе з ними примиритися [1, num.137, p. 232 – 233; 11, s. 376].

Очевидно, невдоволення серед чеської шляхти стало визрівати десь у другій половині 1247 р. Саме тоді Вацлав I зі своїми прихильниками міг брати участь у деяких акціях, які організовувалися в імперії проти Фрідріха II Штауфена. Ймовірно,

улітку 1247 р. він задля цього покинув Прагу, і в країні стало зростати напруження. Медієвіст В. Ванічек припускає, що вже навесні 1248 р. Вацлав I міг удавати, ніби змирився з непокорою частини знаті, хоча насправді, під приводом війни проти Штауфенів, гуртував під своїми корогвами відданих шляхтичів. Папській курії здалося, що все це може призвести до поглиблення внутрішньої конфронтації, тож листом від 5 травня 1248 р. Іннокентій IV прагнув не допустити зловживання Вацлавом I силами, зібраними для хрестового походу, використовуючи їх у приватних інтересах [11, s. 377].

Бунтівники ж намагалися заручитися покровительством когось із представників правлячої династії, бо лише в такий спосіб сподівалися досягти успіху. Під боком був тільки Вацлавів син, юний моравський маркграф Пршемисл (майбутній Пршемисл Отакар II). Змовникам, мабуть, не довелося докладати значних зусиль для того, аби переконати запального юнака: достатньо було обмежитися тезою про те, що все робиться для блага країни, а в разі поразки король не наважиться на надто суворе покарання для єдиного спадкоємця [12, s. 170]. Так, чи інакше, але хроніст празького костелу занотував, що в 1248 році *«короля Вацлава було скинуто з трону»* [2, s. 101; 5, p. 286]. Більш докладно про окреслені вище події інформує автор *«Історії короля Вацлава I»*. Він, зокрема, повідомляє: *«31 липня вельможі і старійшини землі чеської вибрали собі за князя чи за короля сина того ж короля Вацлава на ім'я Пршемисл і присягнули йому на вірність у приміщенні костелу Празького, хоча його батько про це нічого не знав»* [2, s. 102; 10, p. 304].

На думку Й. Жемлічки, обрання 31 липня 1248 р. маркграфа Пршемисла королем не було наслідком масового збурення. За цим стояла невелика група радикально налаштованих осіб з Чехії та (меншою мірою) з Моравії. Вже після згаданої події до «нового» короля стали більш активно приєднуватися невдоволені, або ж ті, які були переконані, що влада Вацлава I добігає кінця. У цій думці вони утверджувалися не лише через відсутність реакції з боку Вацлава I на обрання сина, не лише через упевненість у тому, що корона не омине Пршемисла, але й завдяки позиції празького єпископа Миколая, який приєднався до заколотників. Вдатися до такого кроку владику, можливо, спонукало кілька причин: слабкі гарантії прав церкви в королівстві чи неузгоджена позиція верхівки місцевого кліру щодо суперечки папи з імператором. До того ж, між єпископом Миколаєм та папською курією на той час існували розбіжності [12, s. 170].

На момент проголошення Пршемисла королем Вацлав I знаходився поза межами чеських земель. Він, імовірно, перебував у Мейсені, де збирав військо та своїх прихильників. На його боці виступили придворні роди Грабішціцу (Бореш, до імені якого згодом було додано «з Рейзенбурга»), Марквартіцу (Гавел з Лемберка з братом Ярославом), Роновців (Частолов, Індржіх і Сміл із Житави) та ін. Активно боронив інтреси Вацлава I оломоуцький єпископ Бруно, який брав участь у подальших бойових діях із своєю збройною дружиною. Крім того, за пристойну винагороду на службу до Вацлава I найнялося чимало німецьких рицарів, зокрема із Мейсена, Плайсенланду, Фогтланду та деяких інших регіонів. До числа Вацлавових прибічників належало й кілька австрійських родин. Він також знайшов підтримку в Лужиці, де роль його дипломатичного представника зіграв мейсенський єпископ Конрад. Під корогви Вацлава I став також управитель Вроцлавщини Ульріх Каринтійський [4, s. 152; 12, s. 171].

Про лідерів угруповання знаті, яке виступило на підтримку Пршемисла, маємо небагато інформації. На перших порах до них належав празький єпископ Миколай. У джерелах майже нічого не сказано і про те, хто ж були ті «вельможі і старійшини землі чеської», які в Празькому костелі проголосили Пршемисла королем. Мабуть, серед них був суддя Цтібор, про якого в римованій хроніці Даліміла сказано, що мав прізвисько «Мудра голова» [4, s. 152]. Але досі так і не вдалося з'ясувати, з якого роду він походив та коли обійняв посаду судді. Дослідник Й. Жемлічка, проаналізувавши грамоти, видані Пршемислом у 1247 році, тобто після того, як він став маркграфом Моравії, дійшов висновку, що на той час серед його супроводу були другорядні представники тамтешнього нобілітету. Щоправда, свідчення з доби повстання, які б характеризували його оточення, відсутні [12, s.171 – 172].

Поки Вацлава I не було в Празі, померла його дружина – королева Кунігунда. Ймовірно, їй надзвичайно боляче було спостерігати за всім тим лихом, що творилося в країні загалом, і в столиці зокрема. Про смерть Кунігунди, яка відійшла за межу 13 вересня 1248 р., повідомляє хроніст Празького костела. Крім цієї сумної звістки, він досить побіжно згадує й про деякі інші події, пов'язані з перебігом протистояння між батьком і сином: «Короля Вацлава було скинуто з трону... Навчання в Празі припинилося. Чимало будинків у місті Празькому і багато сіл в усьому королівстві

Чеському було спалено. Сторожа з костелу Празького втекла...» [2, s.101; 5, p.286]. Від спустошень найбільше потерпали північні та північно-західні регіони Чеського королівства, де простягалися володіння головних Вацлавових прихильників. До пљондрувань світських і церковних маєтків активно долучалися й ті, які не визначилися щодо підтримки тієї чи іншої сторони.

Подією, що підготувала ґрунт для повернення Вацлава I, безумовно, стала битва під Мостом, у якій Бореш Грабішіцу та Гавел з Лемберка розгромили прибічників Пршемисла. Вона відбулася восени 1248 р. і стала, мабуть, переломним моментом у подальшому перебігу подій [3, s. 208; 4, s. 152; 7, s. 801 – 802; 8, s. 15]. Можемо припустити, що після цієї перемоги Вацлав I посилив натиск, тоді як Пршемсл був змушений оборонятися. У грудні 1248 р. Вацлав I вторгся з військом у Моравію. При цьому він мав добре забезпечений тил, позаяк, крім мейсенського єпископа Конрада, заручився підтримкою свого зятя, бранденбурзького маркграфа Оттона III, саксонського герцога Альбрехта, мейсенського маркграфа Генріха та деяких інших можновладців. Криза зайшла надто далеко, тож батько й син шукали шляхи виходу з неї, намагалися домовитися й закріпити свої позиції відповідною угодою. У результаті, Пршемисл був змушений задовольнитися титулом «молодшого короля», щоправда, джерела не повідомляють, у який спосіб і коли саме було ухвалено таке рішення [12, s. 172].

У лютому 1249 р. Вацлав I знаходився в місті Жатець, яким заволодів без бою. Однак похід на Прагу, яку контролював Пршемисл, довелося відкласти. Та попри це табір прихильників короля зростав. Як часто буває в подібних ситуаціях, до Вацлава приєднувалися не лише ті шляхтичі, які ще недавно сумнівалися у виборі, на чий бік стати, але й чимало учасників повстання. Так учинив і празький єпископ Миколай [2, s. 103; 10, p. 304; 12, s. 172]. На підтримку Вацлава виступив також Іннокентій IV. За посередництва очільника мейсенської дієцезії Конрада він став залякувати Пршемисла та його прихильників відлученням від церкви, наполегливо застерігав празького єпископа Миколая та церковнослужителів триматися осторонь повстання. Папа дозволив, щоб Вацлав I було звільнено від вимушеної присяги з приводу гарантії своїх поступок на користь повсталих [1, num.162, p. 266 – 267, num.163, p. 267 – 268]. Отже, тепер Іннокентій IV уже не виступав за

те, щоб Вацлав I примирився з бунтівниками, а навпаки – став їм усіляко погрожувати.

Тим часом Вацлав I зміцнював свої позиції. З настанням літа 1249 р. він у супроводі відданих людей, кількість яких постійно зростала, побував у регіоні Лужиці (Радомержіце, Будишин), а відтак укріпився на півночі Чехії. У другій половині липня і на початку серпня 1249 р. Вацлав I перебував у Літомержицях. Там повсюдно і швидко здійснювалися процедури даріння, надавалися привілеї та укладалися різні угоди. Серед тих інституцій, які отримали привілеї, були Мейсенське єпископство, Вишеградське пробство, Празький костел, жіноча чернеча обитель Ордену премонстрантів у Доксанах [12, s.172].

На заклик Вацлава в Літомержиці прибули прелати й каноніки дієцезії. Водночас належало задіяти екскомунікаційні погрози Іннокентія IV і зробити це було доручено мейсенському єпископові Конрадові. Відтак Вацлав I оглянув військо і, виступивши у ролі охоронця земського миру, скликав у Літомержицях сейм. Тоді *«було видано наказ і оголошено на всіх найближчих ринках, щоб з одержанням королівської милості і під загрозою кримінального покарання припинилося всіляке насилля та утиски, нищення й пограбування сіл, і щоб усі, як шляхтичі, так піддані, втішались безпечним миром»*. Ніхто не повинен мати сумнівів у тому, хто є справжнім володарем країни і хто турботливо переймається добробутом родовитого і неродовитого люду [2, s. 103 – 104; 10, p. 304 – 305].

Нарешті настав час покласти край смуті. Вдавшись до спритного прихованого маневру, Вацлав 5 серпня 1249 р. підійшов з військом до Праги і за підтримки деяких своїх прихильників зайняв Старе Місто. Його урочисто привітало місцеве духовенство на чолі з єпископом Миколаєм. Невдовзі було розпочато облогу Празького граду, де Пршемисл залишив потужну збройну залогу. При цьому Вацлавові I допомагали *«брутальні мужі з Їглави» (viros etiam impios de Gíglaw)*, сміливі гірники, які володіли технікою підкопу кріпосних укріплень. Відтак 15 серпня 1249 р., на свято Успіння Діви Марії, Вацлав I оголосив про примирення, а вже наступного дня в монастирському храмі св. Франциска символічно відновив свій владний авторитет новою коронацією. Одягнувшись у величне королівське вбрання, він звелів, аби празький та оломоуцький єпископи увінчали його голову

короною. Потім король відстояв урочисту месу, після якої відбувся бенкет [2, s. 104 – 105; 3, s. 209 – 210; 10, p. 305 – 307].

Відтак було запущено процедуру примирення. Прибув Пршемисл, який підкорився Вацлаву I та став просити, щоб той не карав занадто суворо його прихильників. Батько пообіцяв проявити милість, але Пршемисл був змушений здати Празький град та інші замки, зректися титулу молодшого короля і залишити собі лише Моравію в якості маркграфа. При цьому, наполовину було зменшено прибуток від копалень Їглави, який отримував Пршемисл [2, s. 105 – 106; 10, p. 307].

Після вияву покори, Пршемисл поспіхом виїхав у Моравію. Десь через місяць Вацлав I викликав Пршемисла з його найближчим оточенням у замок Тиржів. Син виконав волю батька, але під час бенкету той наказав усіх схопити та ув'язнити. Маркграфа Пршемисла було заслано в один «добре укріплений замок», а знатних мужів його землі (*nobiles autem terrae*) – на Празький град. Утім досить швидко Пршемисла було випущено на свободу і як маркграф він знову став управляти Моравією. Щоправда, відтепер його супроводжували довірені особи Вацлава I. Відтак празький хроніст, описуючи події 1250 р., занотував: «Цтібора, суддю, 29 грудня було обезголовлено мечем на горі Петржіне, а його сина Яроша колесовано за міськими мурами» [2, s. 106 – 107; 5, p. 287; 10, p. 308]. Обидва були прихильниками Пршемисла і, як повідомляє хроніст Даліміл, головними підбурювачами повстання [4, s. 152 – 153].

Отже, кризу чеської державності було спричинено через амбітні прагнення частини шляхти усунути від влади короля Вацлава I, посадити на трон його сина Пршемисла і, в результаті, зміцнити свої позиції. Своїми діями це угруповання знаті прагнуло розхитати ситуацію в країні і посилити свій вплив на новообраного правителя. Однак король Вацлав I не розгубився, діяв упевнено й ретельно підготувався до вирішального удару. У результаті, повстання було придушено, а кризу подолано.

1. Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae. Pragae: ČSAV, 1962. Tomi IV, fasciculus primus, Inde ab a. MCCXLI usque ad a. MCCLIII / conditit Gustavus Friedrich; ediderunt Jindřich Šebánek et Sáša Dušková. 589 s.
2. Druhé pokračování Kosmovy kroniky. *Pokračovatelé Kosmovi* / [Z lat. rukopisů] přel. Karel Hrdina, V.V. Tomek a Marie Bláhová; Úvod: M. Bláhová

- a Zdeněk Fiala; Doslov: Pokračovatelé Kosmovi, pozn. a vysvětl. naps., rejstřík jmen a míst sest. M. Bláhová. Praha: Svoboda, 1974. S. 75–191.
3. Choc P. Boje o Prahu za feudalismu / Pavel Choc. Praha: Naše vojsko, 1957. 497 s. (Dějiny vojenství. Ř. A; svazek 2).
  4. Kronika tak řečeného Dalimila / [ze staročeského originálu přeložila Marta Krčmová; přebásnila Hana Vrbová; úvodní stat' ... napsala a sestavila Marie Bláhová]. Vyd. 2., opr. a dopl., V Pasece 1. Praha; Litomyšl: Paseka, 2005. 272 s.
  5. Letopisy České od roku 1196 do roku 1278. *Fontes rerum Bohemicarum. Prameny dějin českých, vydávané z nadání Palackého*. Praha: Nákladem musea Království Českého, 1874. Tom II. (Díl II). Fasc. 1. (Svazek 1). *Cosmae chronicon Boemorum cum continuatoribus* (Kosmův letopis Český s pokračovateli) / Vydavatel Josef Emler; Překladatel Václav Tomek. P.282 – 303.
  6. Letopisy České od roku 1196 do roku 1278. *Fontes rerum Bohemicarum. Prameny dějin českých, vydávané z nadání Palackého*. Praha: Nákladem musea Království Českého, 1874. Tom II. (Díl II). Fasc. 1. (Svazek 1). *Cosmae chronicon Boemorum cum continuatoribus* (Kosmův letopis Český s pokračovateli) / Vydavatel Josef Emler; Překladatel Václav Tomek. P.282 – 303.
  7. Novotný V. České dějiny. Dílu I. Část III. Čechy královské za Přemysla I. a Václava I. (1197–1253) / Václav Novotný. Praha : Nákladem Jana Laichtera, 1928. 1088 s. (Výbor nejlepších spisů poučných).
  8. Pekař J. O povstání královice Přemysla proti králi Václavovi I. / Josef Pekař; [k vydání připravil a poznámku napsal Josef Hobzek]. V Praze: Katolický Literární Klub: Vyšehrad, 1941. 25 c.
  9. Přehled dějin Československa. I/1. Do roku 1526 / Hlavní redakce Jaroslav Purš, Miroslav Kropilák. Praha : Academia, 1980. 645 s.
  10. Příběhy krále Wáclawa I. *Fontes rerum Bohemicarum. Prameny dějin českých, vydávané z nadání Palackého*. Praha: Nákladem musea Království Českého, 1874. Tom II. (Díl II). Fasc. 1. (Svazek 1). *Cosmae chronicon Boemorum cum continuatoribus* (Kosmův letopis Český s pokračovateli) / Vydavatel Josef Emler; Překladatel Václav Tomek. P.303–308.
  11. Vaníček V. Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek II., 1197–1250 / Vratislav Vaníček. Praha-Litomyšl : Paseka, 2000. 582 s.
  12. Žemlička J. Počátky Čech královských: 1198-1253: proměna státu a společnosti / Josef Žemlička. Praha : Lidové noviny, 2002. 964 s.